

NOIA: VILA ATLÁNTICA NUN MAR ESQUIVO

Algúnhas claves para interpretar unha paisaxe urbana de séculos

Por: Pedro García Vidal

Corresponde á señorial vila de Noia, o particular privilexio de ser vila atlántica aínda co obstáculo de aproar a súa quilla granítica nun mar fuxidío, por momentos lonxano, e sempre seductor e efémero nunha esporádica presenza en forma de marea cada doce horas. Somentes na obstinación dos

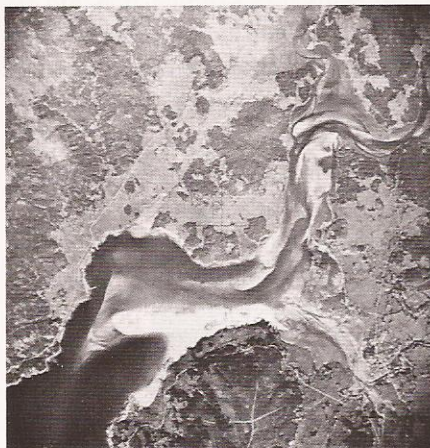
habitantes de Noia ó longo dos séculos pode comprenderse esa teima de ser vila mariñeira nun mar esquivo. Sen embargo na historia, como ocorre con tantas cousas que se mellan inexplicables, atopamos doada resposta a esta aparente contradicción entre o mar e Noia.

Cando o rei Fernando II decide, no ano 1168, favorecer a un lugar co outorgamento

como porto de Compostela non pode comprenderse sen a presenza do mar como fundamento do seu desenvolvemento socioeconómico; por conseguinte, podemos afirmar sen lugar a dúbidas, que a vila de Noia naceu do mar e o mar vai ser horizonte sempre presente no seu futuro como pobo.

Pero tamén, en tempos de tremenda inestabilidade, nunha costa pragada de piratas de toda caste, con serio risco de que a través das augas fixeran acto de presenza para arrasar con todo, como xa sucedera outras veces na ría, a busca de defensa convertérase nun obxectivo prioritario. Por iso, os poboadores da Noia primeira, coñecedores do serio perigo que corrían, van ver a posibilidade de ter no mar non só a súa fonte de vida, senón tamén o seu aliado principal ante a piratería marítima.

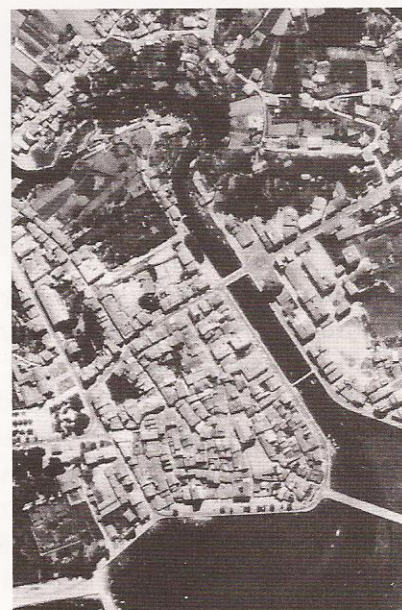
Así, Noia vai emprazarse no fondo de saco da ría, ó final dun embude esteiro de ríos, alá onde chegan as augas atlánticas somentes no esforzo das mareas altas, convertendo ese obstáculo para a navegación no seu principal salvoconduto para unha efectiva defensa en caso de perigo. Arriscarse a penetrar nese mar interior esporádico, con só unhas horas de abundante auga, co obxecto de atacar unha poboación, supoñía unha trampa demasiado notable para intentalo. Deste xeito, un impedimento para a navegabilidade supuxo naqueles anos iniciais da súa andaina unha clara garantía de supervivencia.

Tramos medio e interior da Ría de Muros-Noia. Na ampla e profunda fendedura que permite ó Atlántico penetrar no vello zócal galaico para mesturar as súas salgadas augas coas doces do río Tambre, a instalación de burgo de Noia no seu recuncho máis interior supón a renuncia a unha maior facilidade de navegación en favor dunha mellor protección e defensa.

dunha Carta de Poboamento no tramo da costa hoxe coñecido como ría de Muros-Noia, toda unha serie de consideracións deberon ser tidas en conta. A formación da vila de Noia foi, como sucede en todos os casos, un acto de autoridade, pero a selección do sitio, do lugar preciso onde emprazar o novo burgo e porto era un asunto transcendente, e era necesario ser moi coidadoso para evitar unha mala elección que conducira ó fracaso. Había que sopesar todos os factores tratando de conxugar o razoable e o natural trasladando o resultado ó territorio.

Unha cousa si estaba clara desde o principio: o mar ía ser o elemento fundamental para o futuro da entidade urbana que se pretendía crear. Del ía obter o seu alimento en forma de abundante pesca e marisqueo, e a través da súas augas ían chegar os navíos para o comercio, alicerce principal para unha entidade que quere ser urbana con vontade de supervivencia. O recoñecido no documento fundacional

A vila histórica desde o ar. A coñecida como vila histórica cualifica aínda de xeito notable ó conxunto da vila de Noia. As diferencias de morfoloxía e estrutura poñen de manifesto as distintas etapas polas que pasou o establecemento urbano.

Complétase a protección natural coa elección dun lugar bordeado tamén polas augas dun río; o Traba, que vai constituír a outra barreira líquida do emprazamento. O río baña coas súas augas todo o bordo sur do burgo e, dado o seu importante aporte de auga, xunto coa coincidencia da desembocadura dos ríos Lobo e Vilaboa no lugar, vai facer que a suma dos respectivos caudais no seu camiño ata o mar contribúa a solventar, en parte, o problema das mareas. Así, sempre vai existir un aporte permanente de auga que, dependendo do calado das embarcacións, vai facilitar un tráfico marítimo constante.

A vila de Noia a finais do século XIX.

A imaxe dunha vila medieval cercada por unha muralla e coa igrexa de San Martiño dominando a paisaxe, pervive con forza ata finais do século XIX. Aprécianse claramente varios lenzos da muralla en contacto directo coas augas; tamén, a antiga Ponte Grande de Noia; así como os tradicionais secadoiros de peixe en forma dun entramado de paos no bordo da vila que mira ó río Traba.

A pervivencia da vila gótico-mercantil

Sobre unha base pétreo e dura, un afloramento granítico que se eleva sobre o nivel das augas coa cota máis elevada na súa parte central e con suave pendente cara ao mar e o río, vai ser este particular relevo o que vai condicionar e, polo tanto guiar o trazado das rúas, e vai mantelo igual durante séculos, como reflexo da grande persistencia do plano no tempo. Asemade, a singular topografía do lugar sobre o que vai asentarse a futura vila de Noia vai ser responsable, en grande medida, da imaxe que proxecta o establecemento urbano desde a lonxanía, do seu alzado e silueta recortada na paisaxe.

Na parte máis elevada do outeiro, nos bordos dunha pequena plataforma chan, érguense axiña a fortaleza, pazo, e igrexa parroquial, en torno a unha praza pechada, unha praza forte, que os articula –actual praza do Tapal-. Dúas portas oxivais aliñadas nas esquinas opostas do rectángulo, permiten o tránsito controlado desde ou cara á ponte. A presenza desta cidadela no alto servía de refuxio en momentos de perigo, e alí subían co seu gando, colleitas e froitos do mar, os habitantes do

burgo coa intención de defender as súas vidas e os seus bens. A partir deste enclave protector, atalaia defensiva no cume do outeiro, vai producirse o futuro desenvolvemento urbano da vila, apoiándose os posteriores crecementos tanto na proximidade inmediata a este primitivo recinto, como no viario principal que o conecta co espazo circundante. Rúas estreitas e de pouca lonxitude ascenden desde a beira do mar e do río en dirección ó Tapal, que á súa vez cortan a outras máis longas e de maior anchura que corren paralelas ás ribeiras. Polo interior, unha serie de rúas principais camiñan cara

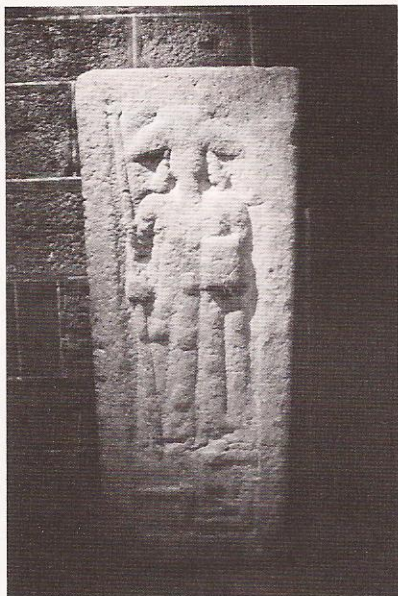
ás saídas principais do burgo, presentando en conxunto unha manifesta tendencia cara a angostura e sinuosidade característicos dos espazos urbanos nestas épocas. En xeral, aparece unha xerarquía viaria na que as arterias principais, que constitúen a continuidade dos camiños reais no espazo vilego e que por regra xeral comunican coas principais portas da cidade, presentan un trazado máis regular e unha maior anchura (rúa da Peregrina, Cantón, Corredoira de Adentro), fronte a unha categoría inferior de rúas, que non son máis que pequenos calexóns que unen entre si as rúas principais, atravesando as mazás de casas, e destinadas exclusivamente a tránsito de persoas co obxecto de acurtar espazo e tempo nos desprazamentos no interior do recinto.

O carácter defensivo que adopta a vila maniféstase no apiñamento das vivendas arredor da igrexa e da praza do Tapal, formando elas mesmas unha especie de cinto protector inicial e anterior ó que pronto prestará a cerca ou muralla defensiva creada para tal fin. Noia coñeceu varios recintos cercados, pero o máis singular e robusto foi, sen dúbida, aquel erguido en 1320 co beneplácito do arcebispo compostelán Don Berenguel de Landoira, como pago á protección e axuda prestada pola vila de Noia para recuperar o sillón perdido da cidade do apóstolo. Impresionantes muros con alicerces en contacto directo coas augas do mar e río abrazaban a totalidade da vila. Cunha altura de seis metros e unha anchura de dous metros e medio, que aumentaba nas proximidades das portas, a muralla outorgaba a Noia o carácter de cidade inexpugnable. O tránsito realizábase a través dalgunha das doce portas que a intervalos regulares se abrían no muro. Dúas destacaban sobre o resto: as portas de entrada e saída principais, como eran a Porta da Vila e a Porta da Peregrina. Impresionantes torreóns de dobre corpo rematados en ameas erguíanse sobre as portas abertas en arcos oxivos.

A todo o anterior debemos engadir a fundamental presenza da ponte. Esta prolongación artificial do camiño, que permite salvar o obstáculo das augas unindo por medio dela os bordos opostos da ría, vai constituírse nun elemento estratéxico de primeira orde que vai condicionar o asentamento e a propia forma da vila.

En canto ó espacio construído, a edificación compacta na época medieval respondía a unha escaseza do espacio intramuros, polo que as casas buscaban a súa agrupación de cara a un mellor aproveitamento do solo. Edificación moi simple cunha única altura, onde se concentraban o lar, habitacións, almacén dos trebellos de traballo de mariñeiro e cortello dos animais. Variantes da anterior son as casas do pincho e as casas do remo, así denominadas estas últimas porque a súa anchura coincide coa lonxitude dun remo.

Nos séculos correspondentes á Idade Moderna, foron incrementándose alturas, así como saíntes e voadizos, con vistas a acoller un número cada vez maior

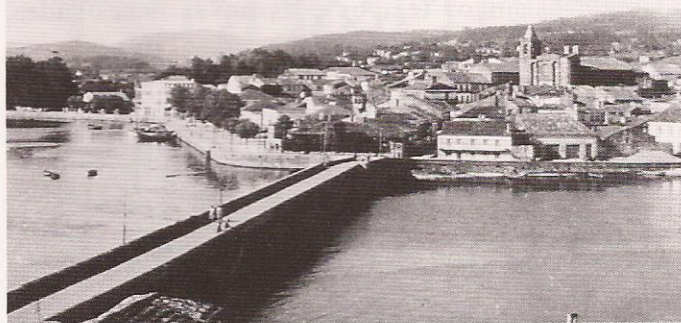
Referencias a Compostela e ás peregrinacións.

Noia foi vila arcebispal baixo dominio da poderosa Mitra Compostelana, e a recorrida frase de que todos os camiños conducen a Compostela vai ter neste lugar unha verdadeira plasmación práctica, no senso de que é facilmente constatable a relación directa que existe entre a súa prosperidade e a facilidade de comunicación coa cidade do Apóstolo.

de persoas. Asemade, o soportal, un dos elementos con orixe na tradición constructiva medieval, vai ter unha notable pervivencia no tempo, e a súa xeneralización constructiva, vai convertelo en definidor da paisaxe preindustrial das rúas da vila de Noia. O soportal vai formar parte do espacio público da rúa e vai ser, ó mesmo

A importancia da topografía na imaxe da vila.

A paisaxe do Casco histórico noiés é, en esencia, como toda paisaxe urbana, unha paisaxe construída, unha obra froito do tempo e do traballo das distintas xeracións que a habitaron. Elixido o lugar onde instalar a primitiva Noela, un emprazamento que responde a toda unha serie de características buscadas, os habitantes do burgo deberán adaptar os desenvolvementos urbanos á particular topografía do lugar. Así, o substrato natural vai determinar moitas das futuras características da vila.

tempo, unha prolongación do espacio privado da vivenda. Aínda que nalgúns casos aparece como un elemento illado, o normal é que formase conxuntos de fermosas rúas cun continuo asoportalado. As rúas principais de Noia, como a Peregrina, Cantón, Corredoira de Adentro, e a Corredoira de Afora, así como o Curro e outras, presentaban soportais a ámbolos lados, e as actividades económicas desenvolvíanse e expandíanse ó longo do espacio asoportalado.

Edifícios relixiosos, locais de carácter asistencial como hospitais de peregrinos, casas nobres e pazos urbanos, eran tipos de edificación que destacaban sobre o conxunto pola súa propia e diferente natureza constructiva. Integradas e anexas a outras casas da mazá - unicamente San Martiño no espacio intramuros se presenta como edificación exenta - esas construcións son as que van converterse co paso do tempo, en símbolos da cidade, nos seus elementos representativos, parte fundamental do seu patrimonio e da súa memoria. Para un cidadán de Noia, a súa vila non se concibe, por exemplo, sen a existencia de edificios relixiosos como a igrexa de San Martiño, Santa María e o seu cemiterio gremial, ou San Francisco; edificios de carácter asistencial, como os hospitais de leprosos ou peregrinos, como o único que se conserva dos tres que chegaron a existir, e que actualmente se dedica a Club de Xubilados, recordo da importancia de Noia como ruta de peregrinación a Compostela. Igualmente son fitos destacados na súa memoria, os magníficos exemplos de casas nobres e pazos urbanos sobre arcos de medio punto ou apuntados, símbolos de fortaleza e poder señorial, cuxa sinatura en forma de escudo de armas, figura nalgunha das fachadas: Pazo Dacosta, Casa de Rivas, Pazo do Forno do Rato,...

A vila burguesa

O segundo grande momento clave para a paisaxe construída na vila de Noia tivo lugar durante o proceso industrializador na segunda metade do século XIX e primeira metade do XX. Nestes anos, a burguesía noiesa vai levar a cabo unha intensa remodelación da vila co obxectivo de adaptala ós novos tempos e ás novas necesidades.

Por último, a intensa transformación urbanística levada a cabo polas capas burguesas da vila, maniféstase de xeito máis visible no que afecta ó espazo edificado. Casas con balcóns en diferentes combinacións, cunha planta baixa dedicada a local comercial, na que se abren unha serie de portas e ventás alinteladas que con frecuencia se curvan en arcos de media cana ou rebaixados, substitúen as antigas

Diferentes espazos nun único espazo urbano.

Sobre o emprazamento elixido, os sucesivos poboadores da vila van ir establecendo unha ordenación peculiar e sementaron as rúas de monumentos. Aquí van convivir espazos diferentes, como os dedicados á relixión con magníficos exemplos de igrexas; o espazo bélico con forte expresión nas murallas, torres, portas de acceso, fortaleza do Tapal,...; tamén se percibe o espazo aristocrático de pazos e casas nobiliarias; e o espazo comercial e artesanal. Na vila hai igualmente espazos públicos para o paseo e lecer.

A vila herdeira da época gótico-mercantil, baixo os novos presupostos burgueses, vai agora ser intensamente transformada. En primeiro lugar, as rúas estreitas e sinuosas, nas que o soportal era elemento característico, van ser ampliadas e sometidas a un severo sistema de aliñacións co fin de facelas máis rectiliñas, e para ilo o soportal vai ser perseguido con saña ata practicamente facelo desaparecer do espazo urbano. Por outra banda, no espazo extramuros van construírse vías de circunvalación que permitan ós novos medios de transporte rodear a vila, dando lugar ó nacemento dos malecóns. Coa construción destas vías perimetrais da vila, a muralla vai ter os días contados. Sobre os seus restos érguense novas edificacións que van substituíla.

vivendas asoportaladas. Na planta alta, o corredor deixa paso a unha galería acristalada, creando un mirador privilexiado desde o que observar o discorrer da vida nas novas rúas comerciais.

Os conceptos de ornato e hixiene públicas que xustificaban a desaparición do soportal son igualmente válidos para a apertura e ampliacións de prazas. Así, prazas como a do Tapal son ampliadas e regularizadas, modificando totalmente a súa imaxe pasada.

Como resultado de todos estes procesos que brevemente rematamos de referir, a vila de Noia vai gardar no cerne do seu espazo urbano un notable patrimonio construído que é elemento esencial do seu pasado e da súa memoria. Pasear o casco histórico noiés de vagar, admirar as súas arquitecturas diversas que falan das diferentes sociedades que as levantaron, escudriñar ata descubrir os seus máis insólitos recunchos, nunca esgotará a capacidade de sorpresa ante a innumerable cantidade de novas e inéditas perspectivas. Noia ofrece ó paseante non só as súas realizacións máis publicitadas, como poden ser as soberbias igrexas de San Martiño, Santa María, ou San Francisco, pasando polos góticos e monumentais pazos urbanos; senón tamén, todo un conxunto de realizacións menores pero non por ilo menos interesantes e fermosas: aquel espazo agochado, esoutro corredor pechado con nobre reixería de ferro forxado, o traballo de orfebre dun lintel, as gárgolas en granito dunha imaxinación desbordante, as magníficas portas en madeira nas que destaca unha soberbia aldraba, unha filigrana na branca galería de madeira, a sinfonía acristalada que coroa a fachada das vivendas burguesas,....., é Noia toda un monumento de pedra, cristal, metal e madeira.

Da mesma maneira, os ideais naturalistas e hixienistas que toman pulo nestes intres, poñen tamén de moda a valoración do aire libre e do sol, e as clases burguesas van intentar dotar ós espazos urbanos de lugares para o esparcemento e descanso. Nace así a fermosísima Alameda de Noia e xardíns de Felipe de Castro, tal vez hoxe o espazo máis emblemático da vila, fachenda dos seus habitantes.